

NAUKA, PRAVO I SAVREMENA TEHNOLOGIJA

Nova realnost

1. Kompleksnost. Osnovna je karakteristika savremene epohe, posebno druge polovine XX veka, pojava i neslućeno narastanje kompleksnosti u svim oblastima savremenog života — od svakodnevnog života i rada u grandioznim multimilionskim urbanim kompleksima do planetarne mreže vazdušnih i telekomunikacionih veza. Bez presedana u celokupnoj dosadašnjoj ljudskoj istoriji, fenomen kompleksnosti je sveprisutna nova realnost sveta u kojem živimo. U središtu savremenog teorijskog i praktičnog interesovanja, ovaj fenomen ne samo da permanentno proširuje postojeće tokove intelektualne spoznaje već i neposredno uzrokuje kako nastanak novih metodoloških i tehnoloških dostignuća, tako i konstruisanje sofisticiranih instrumenata njihove praktične aplikacije. Razvoj materijalnih proizvodnih snaga, zajedno sa razvojem odgovarajuće tehnologije i naučnog saznanja, uz odgovarajuće socio-političke procese, ima determinirajući značaj za opšti razvoj i napredak savremenog društva. Za nauku, dakle, za racionalnu i umnu zajednicu i čoveka, kompleksnost savremenog sveta otvara problem otklanjanja slučajnosti i stihijnosti, neusklađenosti i disproporcija, odnosno koordinacije i efikasnosti. Samo u meri u kojoj se povećava stepen organizovanosti, moguće je tražiti izlaz iz stanja »progresivne paralize«, koje nastupa kada kompleksnost, kao kakv korov, počne nekontrolisano da buja.

2. Znanje. Za razliku od ranijeg doba, kada je broj posedovanih »materijalnih« sredstava (rudnika, fabrika, lokomotiva itd.) označavao i stepen društvenog razvoja, u savremenim uslovima najznačajniji razvojni resurs je znanje, odnosno informacija. U razvijenim zemljama tzv. know-how, odnosno »industrija znanja«, javlja se kao nova, samostalna i propulsivna privredna grana koja naučna otkrića i spoznaje pretvara u nove tehnologije, čime produktivnost u znanju postaje ključni faktor proizvodne produktivnosti i konkurentske moći — ne samo velikih korporacija već i čitavih država.¹

¹ Dragoljub Milićević, »Informacija kao osnovni razvojni resurs«, Zbornik *Informacija kao razvojni resurs*, M. Crnobrnja redaktor, Edicija Samoupravljanje i treća tehnološka revolucija, MC, Beograd 1985, str. 11—12.

»Proces reprodukcije, bilo individualnog reproduktivnog subjekta, bilo celokupnog društva nezamisliv je bez informacija. (...) Danas su informacije kroz nauku, inovacije, transfer tehnologije, »know-how« i »show-how«, vrlo značajna komponenta ekonomskog rasta i razvoja.«²

3. Tehnološke epohe. Tehnološke epohe ne poklapaju se s istorijskim, političkim ili ekonomskim epohama. Svedoci smo rapidne smene industrijske u postindustrijsku epohu, u kojoj mehanički koncept ustupa mesto informatičkom. Tehnološke epohe predstavljaju osnovu promena, koje bitno utiču na povećanje stepena proizvodnosti rada, i to promene koje su uvek posledice progressa u ljudskom saznanju i nauci. Pošto je odnos nauke i tehnologije međusobno uslovljen, svaka tehnološka revolucija, kojom nastaje nova tehnološka epoha, zasniva se na naučnim otkrićima koja su transformisana u praktične tehnološke aplikacije. U ovim okolnostima, razvoj nauke predstavlja osnov za razvoj nove tehnologije.

»Nova tehnologija uvek nastaje kao posledica ljudskog znanja, odnosno nauke. Ona je osnova za tehnološku epohu do koje dolazi onda kada nova tehnologija u globalnim razmerama postaje dominantna. Trenutak kada nova tehnologija postane dominantna, je trenutak prelaska kvantiteta u nov kvalitet. Zbog promene u tehnologiji koju je makrosvet preuzeo, menjaju se ukupni odnosi u društvu...«³

Tehnološki razvoj — privreda — ustavnost i zakonitost

1. Tehnološki razvoj. Ubrzani naučni i tehnološki razvoj predstavlja bitnu karakteristiku savremenog sveta. Jugoslavija zaostaje u razvoju nauke i tehnologije, što se nepovoljno odražava na njen ekonomski i ukupni društveni razvoj, kao i na njen položaj u međunarodnoj zajednici. Smatra se da je tehnološki razvoj izazov koji je nametnut našoj zemlji od strane »međunarodnog okruženja«. Međutim, prihvatnje ovog izazova nije samo posledica spoljnog uticaja, već proističe iz činjenice da se nijedan društveni sistem, pa ni naš, ne može pozitivno kretati ukoliko ne razvije naučnu i tehnološku osnovu sopstvene reprodukcije i razvoja.

»Postojeće zaostajanje Jugoslavije u odnosu na razvoj zemalja slične veličine i mogućnosti u oblasti nauke i tehnologije mora biti prevladano. (...) Osnovno opredeljenje u strategiji tehnološkog razvoja Jugoslavije mora biti usmereno na podizanje tehnološkog nivoa u svim oblastima, posebno proizvodnih i društvenih aktivnosti prodorom u informacione tehnologije. (...) Zbog dezintegracionih privrednih tokova u prošlom periodu, društveni kapital i pojedini tehnološki sistemi razbijeni su do te mere da mnoge organizacije udruženog rada danas ne predstavljaju ozbiljne privredne i tehnološke faktore.«⁴

² Mihajlo Crnobrnja, »Ekonomija i informacije«, Zbornik *Informacija kao razvojni resurs*, M. Crnobrnja redaktor, Edicija Samoupravljanje i treća tehnološka revolucija, MC, Beograd 1985, str. 17—19.

³ Ivan Mecanović, »Razvoj nauke i tehnologije i promjene u poziciji univerziteta«, Naučno savetovanje »Univerzitet na pragu XXI stoleća«, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu (19—20. decembar 1988), Beograd, str. 1.

⁴ Skupština SFRJ: »Odluka o strategiji tehnološkog razvoja SFRJ«, Skupština SFRJ, april 1987, Biblioteka Skupštine SFRJ, Kolo XXIV, sv. 7, Beograd 1987, str. 20—21.

2. Privreda. Imajući u vidu aktuelno stanje naše privrede, upravnog sistema i prava, kao i stalnu tendenciju pogoršanja ekonomskih kretanja, sve je više kompetentnih stručnjaka koji smatraju da postojeće stanje ne može potrajati duže od godinu dana. Neophodna je hitna reforma privrednog sistema, kako ne bi došlo do opšteg »kolapsa« naše privrede, uz sve teške ekonomske, političke i društvene posledice koje ovo stanje nužno prate.

»Razume se da je pri stvaranju novog privrednog sistema neophodno početi od toga da nam je nužna efikasna privreda uz samoupravni odnos. (Socijalističke zemlje) sve više zaostaju u naučno-tehnološkoj revoluciji. Ozbiljno ih ugrožava tehnološka, i preko nje svaka druga inferiornost. Eksploatacija tih zemalja na svetskom tržištu po osnovu tehnološkog zaostajanja, već ugrožava dostignuti civilizacijski nivo u njima.«⁵

3. Ugroženost načela ustavnosti i zakonitosti. I stanje u oblasti pravnog sistema, ocenjeno je kao »kriza«, tj. kao stanje »pobuna fakta protiv prava«, kada pravo ne izražava realne društvene odnose i kada se stvaraju suštinske i formalne neusklađenosti između pravne norme i imperativa društvenog fakta, što dovodi do raskoraka između socijalne i systemske integracije pravnih institucija. Brojni su uzroci neprimenjivanja prava i povrede načela ustavnosti i zakonitosti u nas.

»U ostvarivanju ustavnosti i zakonitosti stanje je nezadovoljavajuće, što izaziva krupne probleme u društvu. To se posebno izražava u pojedinim oblastima društvenog života, u oblasti proširene reprodukcije, funkcionisanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, deviznog sistema, sistema cena, kreditno-monetarnog i bankarskog sistema, poreskog sistema, zaštite društvene svojine i drugo. (...) Zbog postojećih slabosti u funkcionisanju političkog sistema, ne obezbeđuje se dovoljna zaštita ustavom utvrđenih sloboda i prava čoveka i građana.«⁶

Nauka — informatika — univerzitet

1. Nauka. Nova realnost revolucionisala je i postojeće poglede na svet, stvarajući nove teorijske osnove i naučnog saznanja i nove metode naučnog istraživanja. Stavljanjem pitanja kompleksne interakcije u centar svog interesovanja, savremena nauka je istovremeno otvorila i niz drugih pitanja i oblasti neposredno povezanih s fenomenom složenosti — od opštih principa standardnog i automatskog upravljanja složenim sistemima do prirode i karaktera informacije i komunikacionih struktura. Sistemski pristup danas je uslov sine qua non i osnov za najelementarnije naučne rasprave. Upravo je sistemski pristup bio ono delotvorno (metodološko) sredstvo kojim se moglo uspešno suprotstaviti narastanju složenosti. Sistemskim pristupom promenjen je cilj naučnih istraživanja. Karakteristično za nauku, posebno za oblast društvenih nauka, doskora je bila njena prevažno analitička i empirička orijentacija, usmerena ka pronalaženju činjenica i izvođenju eksperimenata. Naravno, ovo je bilo veoma korisno, posebno u smislu razvijanja znanja i upoznavanja sa detaljima specifičnih

⁵ Dragoje Žarković, »Da li je moguća privredna reforma?« *Pravni život*, br. 7—8, Beograd 1988, str. 1072.

⁶ Slobodan Perović, »Krizna pravnog sistema«, *Pravni život*, br. 11, Beograd 1987, str. 1125.

i ograničenih domena (npr., pojedinih pravnih propisa, karakteristikama mehaničkih uređaja i sl.). Međutim, u uslovima neprekidnog narastanja složenosti, analitički i empirijski pristupi su »otkazivali« (uz karakterističnu situaciju da opšti koncepti i teorijski modeli »očigledno« ne odgovaraju stvarnosti — na primer, tzv. »raskorak prava i stvarnosti«). Ovo je imalo za posledicu potrebu uspostavljanja jednog opšteg i »multidimenzionalnog« teorijskog pristupa.

»Opšti pristup koji karakteriše raniji empirizam svodio se na to da pojave proučavamo tako što ih rastavljamo na posebne, međusobno odvojene delove (faktore), na pojave koje ostaju izolovane. Glavni cilj bio je razbijanje stvarnosti na sve manje jedinice i izolovanje pojedinih uzročnih nizova. Na taj način fizička stvarnost je bila razbijena na masu atoma, živi organizam u ćelije, ponašanje u reflekse, percepcija u senzacije (pravo u norme — dodao S. L.) itd.«⁷

2. Informatika. U poslednjih desetak godina, informatika je postala jedan od osnovnih faktora ekonomskog i društvenog razvoja. U najrazvijenijim zemljama (SAD, Japan, SR Nemačka), proizvodnja i primena informatičke tehnologije predstavlja osnovne pokretače i usmerivače razvoja. Niz zemalja koje su donedavno bile nerazvijene i zaostale, ostvarile su zavidne uspehe u razvoju, upravo zahvaljujući informatizaciji (Singapur, Malezija, Hong Kong i dr.). I u pojedinim socijalističkim zemljama (SSSR, Poljska, Čehoslovačka i dr.) raste interes za pitanja informatike, za ulogu informacije u procesu upravljanja uopšte, posebno u oblasti prava. Od početka pedesetih godina — kada su se pojavili prvi elektronski digitalni računari, tehnološke inovacije se svakim danom i u svakom pogledu sve više razvijaju. U međuvremenu, informatička tehnologija — čiji je neprikosnoveni simbol kompjuter, toliko je uznapredovala da je izazvala dramatičan preokret u razvoju tehnologije obrade podataka i upravljanja — perspektive razvoja idu u pravcu razvijanja tzv. šeste generacije kompjutera (na osnovama molekularne elektronike).

»Interes za učešće u razvoju i primeni informatike nije slučajna. On je jedan od osnovnih pokazatelja vitalnosti i perspektivnosti privrede i društva. (...) Informatička tehnologija omogućava da informacije budu potpunije, dostupnije i blagovremene. Na toj osnovi unapređuje se kvalitet upravljanja što se pozitivno odražava na privredni prosperitet i ukupni društveni razvoj.«⁸

3. Univerziteti — centri izvrsnosti. Otvoreni karakter modernog doba razbija predrasude i iluzije o jednoj apsolutnoj istini i teorijskom monolitizmu — tog »beznadežnog rata teorijskih struja«. Iz niza razloga, može se reći da naši univerziteti još nisu uspeli da se »otvore«.

»Naš univerzitet je izgubio svoj položaj u društveno-ekonomskom procesu rada i stvaranja, jer je postao uslužna institucija čije učešće zavisi od kulturološkog shvatanja i državničkog razmišljanja o njegovoj celishodnosti.«⁹

⁷ Miroslav Pečujlić, *Metodologija društvenih nauka*, Savremena administracija, Drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd 1982, str. 46—47.

⁸ Nikola Marković, »Informatika i aktuelna društvena pitanja«, XVII jugoslovensko savetovanje o informacionim sistemima, Praksa, br. 6—7, 1988, str. 2—3.

⁹ Borko Novaković, »Za afirmaciju univerziteta«, Zbornik radova Univerzitet — zahtevi i mogućnosti, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, edicija »Aktuelne teme«, Beograd 1988, str. 35.

Nasuprot tome, nastupa doba velikih sinteza i organskog povezivanja tradicionalno »nespojivih« naučnih disciplina (npr., socijalne psihologije, fizičke hemije, bioinženjeringa itd.). Znanje, kreativne sposobnosti i intelektualne inovacije postaju osnovni pokretač civilizacijskih tokova i odlučujući faktor napretka i razvoja. U ovom kontekstu uloga univerziteta kao tzv. centra izvrsnosti je presudna.

»Univerzitet budućnosti karakteriše stvaranje jedne nove, manje autoritativne pedagogije koja ujedinjuje velike tradicije: slobodarski duh, širok horizont humanističke kulture i vrhunska profesionalna znanja. (...) Uporedo sa ovim, masovnim oblikom prenošenja znanja, fakulteti će razvijati i mentorski oblik nastave (...) to će biti jezgra iz kojih će se niz fakulteta formirati kao tzv. centri izvrsnosti (centers of excellence)«. ¹⁰

4. Konsekvence. Tradicionalni je pristup, najblaže rečeno »prevaziđen«. Da bi se razumeli delovi, mora se proučiti celina. Iz ovih postavki proizišle su dalekosežne metodološke i praktične konsekvence sistemskog pristupa.

»Sirovi empirizam bleđi pred novom svetlošću sistemskog pristupa koji silovito prodire u sve nauke. Svet se našao u novoj situaciji i mora misliti na nov način. Možda to odgovara i dubokoj ljudskoj težnji da život oseća i doživljava u celosti — kao celinu.« ¹¹

»Analitički pristup se može naučiti. (...) Kada se radi o sistemskom pristupu stvar nije tako jednostavna. (...) Primena sistemskog pristupa je u velikoj meri pitanje kreativnosti pojedinih istraživača, a manje pitanje uspostavljenih pravila istraživanja. Zbog toga sistemski pristup zahteva bolje poznavanje problema koji se proučava, iznalaženjem novih pristupa tom problemu, dakle, korišćenjem mašte i stvaranjem sistema, tj. celina koji nisu samo prost zbir elemenata (npr., pravnih propisa — S. L.) koji nam stoje na raspolaganju. (...) Sistemskim pristupom može se uspešno koristiti posebno nadareni naučni istraživač, a mase 'tehničara' i parcijalnih istraživača, taj metod ili smatraju preteškim i neracionalnim ili prosto beskorisnim.« ¹²

Pravni izazovi savremene tehnologije

1. Informatička transformacija države i prava. Opšta kretanja u industrijski razvijenim, a posebno u postindustrijskim društvima imaju, između ostalog, za posledicu i proces transformacije države od tzv. aparata za vršenje autoritativnih funkcija vlasti i prinude u organizaciju za obavljanje stručnih i informatičkih usluga, odnosno transformacije prava od sistema autoritativnih zapovesti u sistem autonomnih pravila koordinacije. Na primer, savremene tendencije pokazuju preobražaj funkcija države (posebno uprave) od »autoritativnog upravljanja putem vlasti i administrativ-

¹⁰ Miroslav Pećujlić, »Univerzitet budućnosti (retrospektiva i perspektiva)«, Naučno savetovanje »Univerzitet na pragu XXI stoleća«, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu (19—20. decembar 1988), Beograd, str. 23.

¹¹ Miroslav Pećujlić, *Metodologija društvenih nauka*, str. 53.

¹² Vladimir Stambuk, *Kibernetika — mogućnost i stvarnost*, Tehnička knjiga, Beograd 1976, str. 42.

nim merama« u »stručno-funkcionalnu makrokoordinaciju« složenih društvenih tokova korišćenjem visokotehnoloških organizacionih metoda i sredstava informatičke tehnologije. Prikupljanje, obrada i korišćenje podataka oduvek je igralo značajnu ulogu u vođenju društvenih poslova i ostvarivanju funkcija vlasti. U savremenim uslovima, može se reći da je upravo ova aktivnost »procesiranja« podataka jedna od fundamentalnih funkcija države — obrada podataka javlja se kao bitna pretpostavka zakonitom, efikasnom i ekonomičnom ostvarivanju uloge državnog sistema i javne uprave. Ova tvrdnja može se lako dokazati mnogim istorijskim i savremenim primerima iz najrazličitijih oblasti javnog života — od popisa stanovništva do vođenja najraznovrsnijih službenih i drugih evidencija (npr., matične knjige, prebivalište i boravište, lično ime itd.). Tom prilikom se, po pravilu, od strane javnih vlasti propisuju i određene obaveze, odnosno dužnosti gra-

đana, i istovremeno daju određene garancije da će se prikupljeni podaci koristiti isključivo u svrhe koje su izričito naznačene. Za podatak (data) se može reći da predstavlja neku vrstu »osnovne sirovine« koja se nakon obrade (tj. »procesiranja«) pretvara u »informaciju«. Informacije se mogu koristiti u najrazličitije svrhe, odnosno registrovati i »čuvati« u kompjuterizovanim informacionim sistemima. Stoga su i akronimi »AOP« (»automatska obrada podataka«), odnosno »EOP«, (»elektronska obrada podataka«), postali sinonimi za savremena »informatička društva«,¹³ tj. za društva u kojima se velike količine najrazličitijih podataka obrađuju automatski — elektronskim putem. Porastom složenosti industrijskih i društvenih sistema mogu se uočiti dve karakteristične tendencije — s jedne strane, porast državne i administrativne intervencije, a s druge, veliki državni i administrativni organizacioni sistem postaju modeli industrijskim preduzećima i institucijama javnih službi. Podaci se prikupljaju, obrađuju i prenose, odnosno klasifikuju pomoću moćnih potencijala elektronske informatičke tehnologije današnjih kompjuter-država (computer states).¹⁴

2. Pravna informatika. Oko kompjutera počele su se razvijati i potpuno nove oblasti prava i pravne informatike — od relativno lako manipulativnih i »prijateljskih« (user-friendly) personalnih kompjutera i sistema za kancelarijske i kućne potrebe do kompleksnih (nacionalnih i transnacionalnih) pravnih informacionih sistema — CREDOC, QUIC/LAW, IRETIJ, JURIS, ITALGIURE, EUROLEX, LEXIS, WESTLAW, EURONET, INTERDOC, PRAVO-1 itd.¹⁵

»Rezultat procesa inicijalne obrade (pravnih) podataka je pronalaženje osnovnih pravnih izvora. Ovi izvori nalaze se kao pisana pravila u raznim zakonima, propisima, sudskim odlukama itd. Tumačenjem ovih odredbi, pravnik uobličava pravnu normu. (...) Ovaj integralni postupak uobličavanja pravne odluke mora biti adekvatno primenjen i pri izgradnji kompjuterizovanih sistema, tako da postoji mogućnost modifikacije prethodnog

¹³ Videti: A. Melezinek, A. Kornhauser, L. Sturm: »Technik und Informationsgesellschaft (Information, Technology and Society)«, Referate des 16. internationalen Symposiums »Ingenieurpädagogik '87«, Darmstadt 1987.

¹⁴ David Burnham, *The Rise of the Computer State*, New York 1979, str. 7.

¹⁵ Vidi, između ostalih — Jon Bing, *Handbook of Legal Information Retrieval*, Amsterdam—New York—Oxford, 1984; A. Flory, H. Corze, *Informatique Juridique*, Paris 1984; D. de Garcia Santias, *Introducao a Informatica Juridica*, Sao Paolo 1978; Stevan Lilić, *Teorijske osnove pravnih informacionih sistema*, Pravni fakultet Beograd 1978; Klaus Grimmer, *Informationstechnik in öffentlichen Verwaltungen*, Basel—Boston—Stuttgart 1986, i dr.

zaključka, odnosno mogućnost uključivanja prethodnog zaključka u naknadni.«¹⁶

3. Pravni ekspertni sistemi — veštačka inteligencija. Najnovija dostignuća na području pravne informatike kreću se u pravcu konstruisanja visoko sofisticiranih, tj. inteligentnih pravnih informacionih sistema (legal expert systems) primenom tzv. veštačke inteligencije (artificial intelligence — »AI«) uz tehnološku podršku super-komputera pete generacije.¹⁷

»Mogućnost izgradnje 'inteligentnog' pravnog informacionog sistema, tj. informacionog sistema koji na neki način 'razume pojmove' određene pravne oblasti, veoma privlači pažnju u poslednje vreme. (...) Interesovanje za inteligentne sisteme velikim delom proističe iz želje da se prevaziđu postojeći sistemi za pronalaženje pravnih dokumenata (legal document retrieval) koji se još uvek oslanjaju isključivo na tehniku punog teksta i ključnih reči. (...) Najkritičnija tačka u projektovanju inteligentnog pravnog informacionog sistema za pronalaženje podataka, kao stručno-dijagnostičkog sistema, je konstrukcija pojmovnog modela (conceptual model) odgovarajućeg pravnog područja.«¹⁸

4. Pravni izazovi. Razvitak kompjuterske tehnologije obrade podataka nužno otvara i pitanje preispitivanja nekih postojećih pravnih koncepcija. Tradicionalne pravne kategorije, kao što su, ugovori, imovinski odnosi, autorsko i patentno pravo i njihova zaštita, vođenje službenih evidencija i izdavanje javnih isprava itd., odjednom su se našli u bitno izmenjenim okolnostima i novom kontekstu. S druge strane, savremeni pravni život suočava nas sa novim pravnim institucijama — od tzv. prava privatnosti (right to privacy) i zaštite podataka (data protection) do transnacionalnog prenosa podataka (transnational data flow).¹⁹ Pitanje zaštite podataka, odnosno rasprava o ostvarivanju i zaštiti tzv. prava privatnosti, posebno u odnosu na pojedinca i građane, predstavlja jedan od najvećih i najneposrednijih, ne samo teorijskih već, pre svega, i praktičnih izazova savremenom pravu i pravnoj nauci. U ovakvim okolnostima, postojeće pravne institucije — od zakonodavnih do sudskih, nisu u stanju da održe korak s razvojem tehnoloških inovacija. Zbog toga je neophodno da se prilikom razmatranja pravnih pitanja u uslovima razvijene informatičke tehnologije, a naročito pri njihovom zakonodavnom regulisanju, pronađe i uspostavi prava mera između mogućnosti ostvarivanja i zaštite sloboda i prava građana i potreba društvene zajednice da (korišćenjem savremenih elektronskih uređaja) osigura otvaranje javnog interesa.

»Pod pritiskom tehnologije dolazi do približavanja pravosudnih, knjigovodstvenih i administrativnih delatnosti. Obrada informacija prisutna je

¹⁶ Jon Bing, *Handbook of Legal Information Retrieval*, Amsterdam—New York—Oxford 1984, str. 21—23.

¹⁷ Videti: Jon Bing: *Developing Knowledge Based Legal Systems for Public Administration, Law/Technology*, Vol. 20, № 1, Washington, D. C. 1987, str. 1—59.

¹⁸ Videti između ostalog: Throne McCarty, *Intelligent Legal Information Systems — Problems and Prospects*, Rutgers Computer & Technology Law Journal, Vol. 9, № 2, 1983; Garner, Ahne: »Overview of Artificial Intelligence Approach to Legal Reasoning«, u zborniku *Computing Power and Legal Reasoning* Ed. by Charles Walte, West Publishing Co, St. Paul 1986, str. 247—274; Boštjan, Župančič, »Možnosti za izdelavo ekspertneg sistema v (kaznenem) pravu«, Zbornik *Pravni aspekti varstva in uporabe računalniških programov in podatkovnih baz*, Nova Gorica 1988, str. 157—165, i dr.

¹⁹ Videti: Stuart Wolk, William Luddy, *Legal Aspects of Computer Use*, Engelwood Cliffs, N. Y. 1986.

u mnogim tradicionalnim područjima javnog prava, kao i u okviru rada organizacija i organa pravosuđa i uprave. Jasno je da pitanja koja se odnose na obradu podataka u njima ne mogu biti rešena tradicionalnim izolovanim načinom rada pravnika — timski rad stručnjaka različitih profila, stoga postaje uobičajeni organizaijski odgovor.²⁰

5. Pravna zaštita. Imajući u vidu povećanu mogućnost zloupotrebe koje se može javiti zbog sve šire primene kompjuterizovanih informacionih sistema, mnoge zemlje, naročito razvijene, pristupile su proučavanju i donošenju odgovarajućih zakonodavnih akata, pre svega, zakona čiji je cilj posebna i neposredna »zaštita podataka«, odnosno »privatnosti«. Glavni razlog tome i osnovni motiv za pristupanje posebnoj zakonodavnoj regulativi svode se na neadekvatnost i neodgovarajuću primenljivost postojećih zakonskih propisa na novonastale situacije. U razvijenim zemljama, situacija tzv. relativne informacione izolovanosti pojedinca, poslednjih se godina bitno promenila. Ovo je posledica izuzetnog razvoja kompjuterske tehnologije uopšte, a naročito spektakularni razvoj tehnologije za tzv. elektronsko praćenje i nadzor ponašanja pojedinca.²¹

»(Do nedavno) elektronsko praćenje i nadzor je uglavnom bilo ograničeno na audio uređaje (...), sada, međutim, tehnološka dostignuća su značajno proširila ovo polje dejstva — između ostalog, minijaturni odašiljači za audio praćenje, lagane kompakt TV kamere za video praćenje, poboljšane noćne kamere i video uređaji, kao i naročito veliki porast brojnih kompjuterski-orijentisanih tehnika praćenja i nadzora. (Ovi) elektronski uređaji mogu se koristiti za praćenje i nadzor kretanja i postupaka pojedinca, njegove komunikacije i emocija (...) npr. psihološke i psihičke reakcije na određene okolnosti, ispitivanje poligrafom, analiza napetosti glasa, analiza daha, analiza moždanih talasa, kao načini da se odrede emocionalna stanja pojedinca...«²²

6. Istorijski motivi. Razmatranja i rasprave o pitanjima zaštite ličnosti i ličnih podataka, pratio je i jedan duboki emocionalni potkontekst — želja da se ne dozvoli ponavljanje situacije iz poslednjeg svetskog rata, kada su za ostvarivanje fašističkih i nacističkih političkih ciljeva stajale na raspolaganju razne državne i javne evidencije o građanima u kojima su, između ostalog, bili sadržani i podaci o rasnom poreklu i političkom ubeđenju — podaci koji su na najnehumaniji mogući način bili zloupotrebjeni protiv onih o kojima su vođeni.²³

7. Akademski odgovor izazovu savremene tehnologije u pravu. Istovremeno, kao akademski odgovor izazovu koji informatička tehnologija predstavlja pravu, predlažemo, pored razvijanja i proširivanja programa pravne informatike, i uvođenje jedne nove i savremene pravne discipline — »informatičko pravo« — koja bi, obogaćivanjem postojećih nastavnih planova i programa pravnih fakulteta sa najnovijim teorijskim saznanjima i prak-

²⁰ Dragoljub Kavran, *Laws and Regulations on Information Systems — Development and Operation* (Prepared for the Department of Technical Cooperation for Development, United Nations), 1987, str. 6.

²¹ Stevan Lilić, (koautor), »Zaštita ličnih podataka u kompjuterizovanim informacionim sistemima — Komparativno-pravna analiza«, Projekt, Institut za uporedno pravo, Beograd 1987.

²² »Electronic Surveillance and Civil Liberties«, Congress of the United States, Office of Technology Assessment, Washington, D. C., (20510) 1985, str. 9—13.

²³ Tom Riley, »Data Protection Today and Some Trends«, *Law/Technology*, Vol. 17, № 1, 1984, str. 9.

tičnim dostignućima iz ove oblasti u svetu, ne samo u potpunosti stavila težište na pravne aspekte primene informatičke tehnologije u pravu, već bi sigurno doprinela i prevladavanju straha i nerazumevanja pravnika za savremene tokove i dostignuća, a posebno i prevazilaženju logičkog formalizma i pojmovne dogmatičnosti, tako karakterističnih za stručni profil naših tzv. klasičnih pravnika.

»Stare pravne doktrine ne mogu se jednostavno primeniti na novu tehnologiju. (...) Neophodne su nove koncepcije koje se moraju razvijati, uz pažljivo prilagođavanje starih — novi putevi pravnog rezonovanja postepeno se javljaju uporedo sa novim zakonodavstvom i novom praksom.«²⁴

²⁴ Stuart Wolk, William Ludy, *Legal Aspects of Computer Use*, Englewood Cliffs, N. Y., 1986, str. 6.